УДК 883.С – 3.081

ХУДОЖНЄ ВИРІШЕННЯ ПРОБЛЕМИ ЗЕМЛІ (НА ПРИКЛАДІ РОМАНУ-ТРИЛОГІЇ "ВОЛИНЬ" ТА РОМАНУ "МАРІЯ" У.САМЧУКА)

Стасик М.В., асистент

Запорізький державний університет

Художнє осмислення соціальних проблем села – давня традиція світової літератури. У зарубіжній літературі цю тему порушували такі письменники як Е.Золя ("Земля"), Г.Успенський ("Влада землі"), О.Бальзак ("Селяни"), В.Реймонт ("Селяни") та ін. Вона була провідною в українській літературі. Такі письменники як Панас Мирний, І.Нечуй-Левицький, М.Коцюбинський, О.Кобилянська, В.Стефаник, А.Тесленко, М.Черемшина, Л.Мартович, С.Васильченко та ін. зуміли глибоко і всебічно змалювати життя, побут, звичаї українського села, передати його мрії і сподівання. Кожен з них спробував по-своєму осмислити цю тему, проте “принципової різниці у вирішенні цієї проблеми немає” [1; 207]. У своїх творах письменники показали землю не тільки як вимушену необхідність, як умову матеріального існування, але і як внутрішню потребу людини. Селянин не уявляє себе без неї. Вони наголошують, що чесна і працьовита людина без землі – ніщо, зате кожний, хто має землю, - все. Зрозуміло, що природним бажанням кожної людини є грунт. Власність на землю визначає взаємини між людьми, їх поведінку. Безмежна влада землі над людиною доводить її до морального зламу (Чіпка), до братовбивства, вчиненого Савою, до незгоди у сім'ї Кайдашів. Вона робить людину черствою, байдужою до чужого горя.

Влада землі, значною мірою, зумовлює мотиви поведінки персонажів і в романах "Волинь" та "Марія". Але, У.Самчук поставив у центрі твору господаря, хазяїна своєї долі, "завойовника землі", який не плаче, а хоче здобувати сам своє щастя, формувати життя. Улас Самчук показує землю як творця, як життєдайну силу, яка є духовним мірилом багатства людини.

У "Волині" та "Марії" У.Самчук яскраво змальовує селянське життя, побут, розкриває болючу проблему землі – землі, яка була змістом життя селянина, яка потребувала важкої праці і вміння господарювати. Кровна єдність із якою визначає духовний світ героїв, мораль і закони. Проблема власного поля проходить через весь твір – це і купівля землі, догляд за нею, пошук нових земель, передача її своїм дітям. Вона для персонажів "Волині" та "Марії" є чи не найголовнішим. Вона робить селянина господарем, повноцінною людиною, дає сенс його життю. Відшукавши найболючіші точки в житті волинського села – проблему грунту і проблему становлення національної ідентичності, - У.Самчук, крок за кроком, зближує їх між собою, щоб у фіналі об'єднати в одну, можливо, найвеличнішу й найвизначнішу проблему, - проблему власної землі, власної країни, без чого саме фізичне існування героїв не можливе [2; 169].

Романи "Волинь" та "Марія" багаті на драматичні події, у них зображено живі, правдиві образи селян з їх внутрішнім світом, почуттям, своєрідною психологією, але завжди у центрі – пошук героєм змісту життя, свого місця на землі.

Одним з центральних персонажів "Волині" є Матвій Довбенко. Письменник наділяє його рисами типового волинського господаря: працьовитого, чесного, дбайливого, "робота в його руках горить. Ступить – земля гнеться" [3; 18]. У Матвія та інших селян любов до землі – риса спадкова. У.Самчук показує нам, що людина створена із землі і піде у землю, бо вона є початком життя.

Описуючи землю, У.Самчук її персоніфікує. При цьому найчастіше використовує метафору, яка є знаряддям мислення й пізнання. Земля стає живим організмом. Вона, як жива істота, має фізіологічну будову, виконує фізичні дії. Письменник наділяє її людськими рисами характеру: "Земля найбільше щастя – більша за любов, за життя. Земля найбільший скарб – більший за золото і коштовні речі. Земля – сон мільйонів поколінь, казкове привабливе єство, містична сила космосу, наснага слабих і дужих. Золото, краса, любов, молодість і вічний учитель мудрості! От що земля" [3; 252] або "Земля тріпалась, мов піймана пташина, розгортала окраси, бриніла барвами. Нивки поля, мов багатокольоровий прапор, маєстатно маяли своїми просторими полотнищами" [3; 264], "земля тримає… цупкими обіймами" [3; 324], "земля гнівається" [3; 409], "земля втягує у своє нутро" [5; 62], "і земля ніжить" [5; 67], “земля стогне, п’є кров, насичується, лускає” [5; 108].

Коли прийшла війна, "Земля виразно тремтить" [3; 376], "земля ще не встигла випити рештки розлитої крові" [3; 514], “земля закостеніла” [3; 363].

Земля завжди потрібна людині, щоб вижити. Була "мірилом багатства, достатку". Матвій віддав їй всі свої сили, бо вона потребує рук, він працює на ній, обробляє її. Праця Матвія – тяжка, майже каторжна – скерована, передусім, на здобуття грунту, власної ниви. Земля дає йому насолоду відчути себе творцем. Він жадає віддати їй своє життя і силу. Матвій хоче мати її якнайбільше, бо вона для селянина – найперше багатство. Кожен гріш він використовує для того, щоб купити землі, бо земля не може простоювати просто так, вона потребує господаря: "Земля належить тому, хто працює і хоче працювати. Так і має бути. Даром ні. Не хочу даром, коли можу купити, а той, хто не може – в розстрочку, на виплат. Тільки своє, працею куплене, солодке й дороге. Не отважся робити інакше" [3; 396]. Такої ж думки дотримується і Корній (“Марія”): "Хто працює на ній – дай тому… Не працює – геть! Не заважай, не займай… Земля праці і поту вимагає…” [5; 84]. Матвій весь час у пошуках землі: "Мушу я кудись звідси вимандрувати. Росєя велика. Безліч у ній землі" [3; 32].

Праця біля землі показана не тільки як вимушена необхідність, а як умова життя взагалі. Вона є потужною силою не тільки матеріального благополуччя, а й духовного наповнення людини. Завдяки їй людина міцно стає на ноги, впевнена в собі, має авторитет, повагу. Самовіддана праця зробила з Марії, Корнія, Матвія справжніх господарів. "Ціла його (Матвієва – М.С.) істота відчуває "брак дощу", бо це відчуває земля, жито, пшениця, корови і все живе. А хіба ж він не одно, не цілість з тим усім, що його оточує?" [3; 256]. "Він знає землю свою, як самого себе" [3; 536], "Це не Матвій гнівається. Це гнівається земля, хліб. Це гнівається потоптана й опльована справедливість" [3; 539]. Подібні думки висловлює і Корній. Йому "приємно чутися зв'язаним із землею" [5; 84]. Він не розуміє, як можна не любити це поле: "Як не любити його? Скільки тих колосків… І хто дав їм життя?" [5; 85]. Корній відчуває себе творцем.

Володько (“Волинь”), як і батько, тонко відчуває струни землі, її настрої: "Володько чує цю землю, бачить її красу, її радість і горе… Ціле єство повне вдячності до цього клаптя великої своєї батьківщини" [3; 409]. Земля попереджає героїв, щоб вони не впустили до своєї душі "бацили розкладу". "Так говорить Володькові рідна земля. Яке щастя, що він послухав голосу душі… Голос землі втихомирив дещо голоси карикатур, плакатів і промовців" [3; 533].

Володько розуміє, що влада землі над людиною спричинила до того, що, поки ця людина працювала не розгинаючись над землею, інші запанували над ними. Тому він каже батькові: "Хліборобом я не буду. Ви ж бачите. Прийде на цю землю яка-небудь шпана… А чому? Бо ми хлібороби. Вміємо землю орати, сіяти, жати, але не вміємо своє спожити. Ми потоптані. Ми упосліджені. Ми ніщо! Ні. Не кажу кинути плуг. Ні. Цього не треба. Земля основа всього. Але кожний господар нехай тямить: поки ми тільки коло плуга, а там на горі сидять чужі – нема нам щастя. Ми мусимо виповнити собою все!" [3; 559]. Володько усвідомлює, що ніхто не має права заперечувати “твоє місце на землі” [5; 197].

Розуміє це і Матвій. Він бачить, що бажання власного поля затуманило очі багатьом людям і вони не побачили, що командують ними оті "чужі". Матвій шкодує, що не розгледіли люди, "коли сяка-така власть своя була", а всі сиділи по своїх хуторах і думали "моя хата скраю". Тому і каже, що "за землю нашу треба вміти не тільки піт, а й кров лити… Битись треба!" [3; 534].

Проблема "земля і людина" розроблена в Самчукових романах "Марія" та "Волинь" досить глибоко. Влада землі зумовлює багато в чому мотиви поведінки персонажів у романі. Марія виходить заміж за нелюба Гната Кухарчука, бо він добрий господар, має землю. Мартин обіцяє дати Марії дві десятини поля, якщо вона вийде за Гната, бо за хорошим господарем не пропаде. На якийсь час влада землі бере верх над почуттями. Але нові історичні реалії зумовили оригінальний авторський задум. Самчук показує землю не тільки як "темну силу", а навпаки, – як силу, що здатна вирвати людину з полону аморальності. Здоровий устрій селянського життя, відшліфований віками, уявляється авторові роману добре налагодженим механізмом, що приводить в дію хліборобську традицію. Сам процес праці на землі справляє на людину благодійний вплив: "Все більше пізнається радість праці. Відходять і забуваються босяцько-пролетарські звички. Земля втягує в своє нутро і наповнює жили, розум і ціле єство твердими звичками. Корній чує вже це. Матроство забувається і він стає людиною. Поволі забуває матюки, переходить на рідну мову…" [5; 62]. Змінюється також і Архип, коли "торкається землі", коли розуміє суть нової влади. Земля робить із матроса, комуніста справжню людину, людину праці: "Архип твердо тримався власної господарки. Вставав раненько, йшов з косою в поле і розмахував нею на всю широчінь… Радісно і приємно, хоч і не легко. З чола по загорілих щоках течуть потьоки поту. Не маєш досить часу втирати їх… Хай собі капають на землю. Не чужа ж…" [5; 116-117].

Показавши плідний труд вільного селянина у “Волині” та “Марії”, письменник поставив працю на власному грунті у “Марії” у контраст до невільної, примусової, колгоспної праці, що привела країну до руїни і голоду. Виконуючи плани керівництва країни, яке “боїться” спізнитись у сівбі, почали сіяти раніше у мокру землю, в грязюку: "Трактори пороли мокру скибу. Зерно давали в глевку землю і приволочили. Скиба злилася, і, як пригріло сонце, повіяв сухий вітер, затверділа і стала репатись. Ярина

ледве вибилась з землі і пожовкла" [5; 124]. В результаті такої політики, такої "любові до землі" зійшли на полях тільки буйні бур'яни. У.Самчук впевнений, що на місці примусової праці, "колективної волі" має бути поставлене "суспільство, тобто збірнота, вільних одиниць, об'єднаних спільними інтересами". Він наголошує, що позбавлення приватної власності стало однією з головних причин денаціоналізації українського суспільства. Людина втратила потребу діяти самостійно, проявляти яку-небудь ініціативу. Вона стає тільки гвинтиком у величезному механізмі, перетворюючись на якусь норму. Позбавлення приватної власності "зводить усе до інтересів дрібного, щоденного побуту в боротьбі за хліб, за речі, за мешкання, за місце в черзі" [6; 95]. Не любить "того спільного" і Матвій Довбенко, який так говорить про працю на своєму полі: "Не люблю того спільного. На своєму хоч стань, хоч сядь… Я тут пан…", і тому, коли його кличуть ділити панські землі, Матвій заявив, що він у тому "некомпетентний". "Хай хто хоче, бере, а він на дароване не ласує. Він на своєму прожив, дітей своїх хлібом вигодував, хотілося б на своєму і кості зложити" [3; 491].

Роздумуючи над цим становищем, Улас Самчук не тільки вказує на ганебну політику по відношенню до землі, але і дає відповідь на питання, чому так сталось. Причини, на його думку, полягають у тому, що основою української душі є земля, а тому ті, хто обіцяють її, можуть заволодіти і душею народу: "Говорили на всі лади про землю. Земля, земля й земля. Дайте нам землі! Той, хто дасть селянам землю, той здобуде душу народу! Треба землі, мало землі, народ не може без землі!" [5; 94], "Земля і воля! Усе народові! Поміщицькі землі без викупу! Мов буревій летять домагання з душі мужика" [3; 416]. "Селяни, - писав Франко, - не розуміють життя без землі, він приростає до неї всією істотою, а між тим він бачить, що ця земля серед теперішніх, суспільних умов щораз більше усувається йому з-під ніг. Звідси дикий, безупинний страх перед втратою цієї землі і невгамовна жадоба до володіння шматочком її, як у потопаючого, що хапається за соломинку".

Будучи споконвічно пов'язаним з землею, селянин "набирався люті, розправляв пазурі" лише тоді, коли під загрозою опинялася основа його буття – земля.

Проблема землі У.Самчуком розглядається не просто як здобуття власного поля, це проблема створення власної держави. Письменник вказує на те, що аполітичність, бездержавність селян призводить до втрати держави, а разом з тим – до втрати грунту: "Селянин поволі читає, а український народ за кожним словом заходиться від реготу. Який дурень піде сповняти обов'язок… Цар як хотів брати, не просив, а брав" [5; 101]. Автор підводить своїх персонажів до думки, що тільки у власній державі можлива вільна праця вільної людини. І, що ця держава, ця земля "створена для людей живих, для людей розумних, для людей, що вміють самі над собою панувати, для людей, що неволі не знають" [4; 131]. Необмежена влада землі може призвести до того, що людини перетвориться на якусь сіру масу, у якої "…і свідомості мало. Не кажемо, якоїсь великої свідомості, а навіть свідомості того, що вони до людей належать. Так, так… Це горе… Це якась винятково безталанна, загнана і збита, мов макуха, юрба…" [3; 315-316]. Тому персонажі Уласа Самчука закликають до багатої традиції землеробської культури додати більше динамізму, практичності, мобільності, вирватись із солодко-елегійного стану нейтрального споглядання: "Вміли гречку сіяти та бджолу плекати… Але не вміли боронити себе…" [3; 534]. Тому Матвій відсилає Василя до війська, хоча немає ніякої мобілізації, він впевнений, що "…мало за землю битися… Тепер, знаєте, наперед ту землю відвойовувати треба. І я кажу: за нашу землю воює тепер всяк, кому тільки не заманеться. А господар її, наш мужик, сидить зложивши руки і чекає… Ні. Тепірка не перечекаєш. Тепірка хто кров проллє, того земля…" [3; 490].

Про українця, а особливо про українського селянина, створено уявлення як про людину апатичну, інертну, пасивну і, навіть, ліниву. Самчук у своїх творах показує новий тип селянина. Самчуків герой діє добровільно, і не тільки для своєї особистої користі, а й для користі громади, серед якої він живе. Поряд із інертними селянами він зображує працьовитого і поступового селянина. Письменник переконаний, що наше коріння – у глибоких традиціях розумного господарювання на землі. Закликаючи до змін, герої Уласа Самчука розуміли, що не можна порушувати генетичного зв'язку із землею. Відірваність від землі шляхом колективізації є дуже небезпечною, може призвести до голоду та морального зубожіння.

ЛІТЕРАТУРА

1. Історія української літератури кінця XIX - початку XX століття / За ред. П.П.Хропка. – К.: Вища школа, 1991. – 511с.
2. Безхутрій Ю. Коні Уласа Самчука: Життєвий і творчий шлях письменника //Березіль. – 1996. - № 5-6. – С. 164-179.
3. Улас Самчук. Волинь. Роман у трьох частинах. – К.: Дніпро, 1993. - Т. 1. – 573с.
4. Улас Самчук. Волинь. Роман у трьох частинах. – К.: Дніпро, 1993. - Т. 2. – 334с.
5. Улас Самчук. Марія. Куди тече та річка. – К.: Наукова думка, 1999. – 417с.

6. Улас Самчук. На білому коні. Спомини і враження. – Вініпег: Видання товариства “Волинь”, 1972. – 251с.